

Діалог як предмет навчання та його роль у процесі спілкування

Козаченко Олексій Миколайович¹

Одеський національний політехнічний університет, Одеса, Україна
E-mail: kozachenko.an@ukr.net

У статті здійснено теоретичний аналіз засад навчання діалогічного мовлення на заняттях з іноземної мови. Теоретичний аналіз навчання діалогічного мовлення та власний досвід викладання іноземної мови дозволили встановити, що одним із важливих завдань є вивчення смислового аспекту діалогічного мовлення. Тому здійснено аналіз смислової структури діалогічного мовлення, що дозволить визначити загальну схему його організації, і на цій підставі – навчальну схему формування умінь та навичок діалогічного мовлення на заняттях з іноземної мови. Актуальність дослідження пов'язана із необхідністю наукової розробки і практичного впровадження системи навчання діалогічного мовлення, що дозволить ефективно формувати в учнів якісні навички практичного володіння «живою» розмовною мовою. Спонтанністю, основною властивістю усного мовлення, відзначається саме діалогічна її форма. Тому досягти успіху можна лише за умови розробки ефективної методики навчання діалогічного мовлення. У статті визначено роль і місце діалогу у процесі природного спілкування, здійснено розмежування монологічної та діалогічної його форм. Переплетення монологічного та діалогічного мовлення у природній мовленнєвій діяльності ускладнює їх розмежування навіть з методичною метою. Вирішення цього питання пов'язане із розв'язанням проблем ситуативного, значеннєвого та мовного розмежування форм мовлення та актів комунікації. Особлива увага приділяється питанню визначення діалогу та встановлення його ролі і місця у процесі природного спілкування та навчання, усталення ознак діалогічної форми мовлення. Психологічна теорія мовленнєвого спілкування, яка враховує, з одного боку, взаємодію партнерів комунікації та, з іншого боку, поведінку кожного з них, може бути використана в якості підґрунтя для побудови системи навчання діалогічного мовлення як діяльності. Розробка засад навчання діалогічного мовлення, на думку автора, має здійснюватись з урахуванням діяльнісного підходу.

Ключові слова: методика навчання іноземної мови, монологічне мовлення, діалогічне мовлення, викладачі, діалог, спілкування.

Вступ. Для викладачів іноземної мови найбільш важким та відповідальним завданням є вироблення в учнів якісних навичок практичного володіння розмовною мовою. А тому значна частина навчального часу присвячується формуванню умінь та навичок усного мовлення. Спонтанністю, основною властивістю усного мовлення, відзначається саме діалогічна його форма. Розробка ефективної моделі навчання діалогічного мовлення, на наше переконання, дозволить досягти значних успіхів у навчанні. Проблемам дослідження діалогічного мовлення присвячена значна література. У працях методистів вивчаються різноманітні аспекти навчання діалогічного мовлення: сприймання цієї форми мовлення на слух, на підставі аудіозапису, розвиток прогностичних умінь та навичок, навчання усного непередбаченого мовлення, формулювання запитань та пошук відповідей (праці Ріжія А. В., Халєєва А. І., Лихобабіна Б. І., Хадорцева Л. М., Гурвіч П. Б.). Питання, які стосуються навчання діалогічного мовлення, висвітлюються також у низці праць, що безпосередньо не присвячені цій темі (дослідження Уайзер Г. М., Бухбіндер В. А., Скалкіна В. А., Пассова Ю. І., Самойлюкевич І. В., Ніколаєвої С. Ю., Мартинової Р. Ю., Склярєнко Н. К.). Важливо відзначити, що у згаданих дослідженнях ситуація сприймається переважно як компонент об'єднаного спільною ситуацією діалогічного мовлення. Така думка є досить розповсюдженою та вважається зручною для практичного застосування. У практиці навчання іноземною мовою спостерігаємо відсутність ефективних методик, які б забезпечували формування сталих смислових взаємозв'язків у діалогічному мовленні (як у межах монологічних реплік, так і між висловлюваннями обох учасників розмови). Усунення цього недоліку, на наш погляд, сприятиме успішному оволодінню навичками непередбаченого, спонтанного мовлення іноземною мовою та створення інтенсивного курсу навчання дорослих.

¹кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов українсько-німецького інституту Одеського національного політехнічного університету

Мета та завдання дослідження. Актуальним для вирішення питань навчання цієї форми мовлення є визначення ролі і місця діалогу в процесі природного спілкування та чіткого розмежування монологічної та його діалогічної форм, що і є метою нашої розвідки. Завданнями дослідження є визначення діалогу, його ролі та місця у процесі природного спілкування та навчання, усталення ознак діалогічної форми мовлення, розмежування діалогу та монологу.

Матеріали та методи дослідження. Теоретичний аналіз засад навчання діалогічного мовлення та власний досвід викладання іноземної мови дозволили встановити, що одним із важливих завдань є вивчення смислового аспекту діалогічного мовлення. Тому здійснено спробу аналізу смислової структури діалогічного мовлення, що дозволить встановити об'єктивну схему його організації, а на цій підставі створити освітню модель формування умінь та навичок діалогічного мовлення на заняттях з іноземної мови.

Результати дослідження. Говорячи про значення та місце діалогу у структурі природного спілкування, покладаємось на загально відоме його трактування, як діяльності : це « ...взаємодія людей, під час якої відбувається обмін різноманітною інформацією з метою налагодження відносин та об'єднання зусиль для досягнення спільного результату...Предметом чи об'єктом діяльності спілкування є інша людина...специфічною рисою спілкування є активна участь у взаємодії усіх осіб, які беруть участь у спілкуванні» (Лісіна, 1989: 5-6). «Діяльність спілкування може розглядатися не лише у площині психології, але й як соціальна взаємодія, соціальна діяльність» (Леонтьєв, 2009: 9).

Діалог – найбільш природна форма обміну думками – підґрунтя для взаєморозуміння (Колшанський, 2010: 24). Це – ланцюг реакцій, взаємні спонтанні реакції двох осіб, що визначаються ситуацією або висловлюваннями співрозмовників. Таке визначення діалогу, на нашу думку, є найбільш цінним, оскільки в ньому йдеться про ланцюг стимулів та реакцій, що є визначальним критерієм для методики навчання діалогічного мовлення, оскільки в ньому вказується на факт послідовного реагування, а головною ознакою є спонтанність – яка є найбільш цінною ознакою живого мовлення. Це, на наш погляд, має принципове значення. При розробці прийомів навчання діалогічного мовлення маємо враховувати той важливий факт, що кожна репліка діалогу може, – хоча й не обов'язково, – бути одночасно і реакцією на попередню репліку партнера та стимулом для його подальшого висловлювання. Урахування цього на перший погляд незначного факту результативно впливає на встановлення смислових взаємозв'язків висловлювань партнерів діалогу – однієї з головних передумов формування умінь та навичок діалогічного мовлення.

При розгортанні діалогу особа, яка висловлюється, намагається спровокувати у потрібному напрямку поведінку співрозмовника (Остін, 1986). Йдеться про мовленнєву реакцію учасників діалогу. Будь-яке спілкування має на меті ту або ту цілеспрямовану зміну у смисловому полі реципієнта задля того, аби при сприйманні ним мовлення відбувалося запланована зміна у його смисловому полі (Бацевич, 2003:24). Очевидною тут є значна роль, яку відіграє у діалогічному мовленні встановлення чітких смислових взаємозв'язків висловлювань партнерів. Важливе значення має психологічна теорія мовленнєвого спілкування, розроблена О. О. Леонтьєвим, автор якої переконаний, що спілкування – це процес обопільної динамічної взаємодії суспільства та особистості (Леонтьєв, 2009: 6), що саме завдяки спілкуванню люди мають можливість вступати у взаємодію, здійснювати колективну діяльність. Мовлення – це творча інтелектуальна діяльність, що реалізується в умовах проблемної ситуації(Леонтьєв, 2009:18). Це – дія, вчинок, який впливає на партнерів комунікації та вимагає зворотної реакції (Жинкін, 2005). Проблемам мовленнєвого акту присвячена значна кількість досліджень (праці Арутюнової Н. Д., Кожиної М. Н., Селіванової О. О.). Мовленнєвий вчинок, мовленнєвий акт, є актом реалізації комунікативного завдання з використанням мовних засобів. Важливо у цьому зв'язку враховувати наявні класифікації мовленнєвих актів (праці Герасимова В. І., Ромашко С. А, Богданова В. В. та ін.) Мовленнєві дії розглядаються в них як будь-яке спеціалізоване використання мовлення з метою здійснення спілкування. Водночас у мовленнєвій діяльності, що відзначається значною сформованістю, усі її аспекти представлені одночасно, хоч і з різним ступенем розвитку, в залежності від інтелектуального, культурного рівня особи, її підготовленості, енциклопедичного знання світу тощо. Важливим у цьому зв'язку є також поняття вродженої комунікативної компетенції. Цей чинник безпосередньо впливає на успіх у реалізації комунікативної потреби. Усвідомлення схематичності та різного ступеня якісної наповненості акту мовлення є надзвичайно цінним для методичної науки та практики. Беззастережно приймаючи той факт, що процес комунікації являє собою багаторівневе явище, у якому учасники спілкування «складно організують свою інтерактивну діяльність» (Бацевич, 2003: 137),важливо вказати на існування однієї беззаперечної константи. Про діяльність мовленнєвого спілкування можна говорити лише за умови, якщо воно відзначається специфічним, адекватним для нього мотивом (Леонтьєв, 2009:13-14). Завдяки мотивації людина ніби вмонтована у комплекс дійсності,

оскільки все, що вона говорить у повсякденному житті, висловлюється з певною метою, виходячи з якогось мотиву та з певною метою. Мовленнєве спілкування як різновид діяльності обов'язково передбачає наявність потреби у спілкуванні, що формується у мовця під час орієнтування у проблемній ситуації та трансформується у мотив діяльності спілкування. Саме тоді відбувається формування комунікативної настанови та виокремлення комунікативного завдання для спілкування (ілокутивної мети). Здатність орієнтування в умовах цього завдання, яке формується згодом, надає можливість планування мовленнєвих дій, а після – здійснення переходу до конкретної семантико-граматичної реалізації задуму висловлювання. Психологічна динаміка спілкування розгортається між двома глобальними моделями дійсності – ситуацією, яка реально існує у момент спілкування, та ситуацією, що прогнозується нами як результат спілкування, а також враховує «передусім параметри ілокутивної мети мовця, напряду ілокуції (від слів до дійсності чи стану речей у дійсності до слів) та ментального стану мовця (волю, емоції, наміри, переконання)» (Бацевич, 2003 : 129).

У межах спілкування, яке завжди відбувається у межах групи людей, можна виокремити власне міжособистісне спілкування, тобто спілкування двох осіб. Найбільш загальною ознакою такого спілкування є необхідність орієнтування у співрозмовникові, його прогнозування та моделювання, що безпосередньо впливає із концепції обміну ролями. При цьому зазначається, що моделювання мовцем особистості співрозмовника ніколи не буває майже абсолютно достовірним, правильним, «хоча кожного разу, коли хтось починає говорити у нашій присутності, намагаємося класифікувати сказане як той або той тип мовленнєвого акту» (Вежбіцка, 1983: 3)

Правильне орієнтування у співрозмовникові зумовлюється кількома групами чинників: «глибиною та орієнтованістю на той чи той характер спілкування, здатністю до моделювання особистісних здібностей співрозмовника, налаштованістю на даного співрозмовника, володіння технікою моделювання внутрішніх властивостей особистості на підставі зовнішніх ознак» (Леонтьєв, 2009: 33). Розрізняють три аспекти орієнтування: у просторових умовах спілкування (міміка, жестикулювання), у його часових умовах (наявність або відсутність дефіциту часу) та в актуальних соціальних взаємовідносинах між співрозмовниками (Кожина, 1998: 27). Психологічна теорія мовленнєвого спілкування враховує, з одного боку, взаємодію партнерів комунікації та, з іншого – поведінку кожного з них, може бути використана в якості підґрунтя для побудови системи навчання діалогічного мовлення як діяльності.

Визначаючи роль та місце діалогу в процесі навчання, слід вказати, що у методичній літературі спостерігаємо досить неоднозначне сприймання окремих форм мовлення та визначення їх ролі у процесі навчання, зокрема монологічного та діалогічного його різновидів. На наш погляд, однією з причин такого стану речей є сплутування, часом ототожнення понять, які покладено в основу створення системи навчання усного мовлення засобами іноземної мови. Діалогічна і монологічна форми мовлення зазвичай не відмежовуються одна від одної, а процес формування мовленнєвих навичок надміру залежний від праці з граматичною структурою іноземної мови. Традиційне, досить вузьке, практичне уявлення про діалог як про висловлювання двох осіб та монолог як висловлювання однієї досить міцно закріпилося в методичній літературі. Дотримання такого погляду дозволяє сприймати діалог як серію послідовних монологічних висловлювань учасників акту комунікації, що, на наш погляд, є недостатньо об'єктивним.

Причину поєднання та сплутування діалогу і монологу слід шукати у їх тісному взаємозв'язку в межах мовленнєвої діяльності. Такий взаємний зв'язок спостерігаємо у висловлюваннях методистів з цього приводу: «Діалог являє собою ланцюг реплік або серію висловлювань, які звичайно породжуються одне одним в умовах безпосереднього спілкування двох або кількох осіб (співрозмовників). Монолог – мовлення однієї особи, що у відносно розгорнутому вигляді висловлює власні думки, здійснює оцінку подій» (Палмер, 1961: 115), «діалогічна єдність двох реплік» (Кожина, 1998: 27). Наявність у цих визначеннях таких досить розпливчастих формулювань, як «звичайно», «у відносно розгорнутому вигляді» тощо заважає чіткому методичному розмежуванню монологу та діалогу. Інші визначення, які зустрічаємо у методичній літературі, також не надають досить надійних критеріїв для розмежування цих двох форм мовлення, наприклад: «Діалогічне мовлення є однією з найбільш розповсюджених форм усного розмовного мовлення. Монологічна форма мовлення посідає значно менше місця у розмовному мовленні. Діалог є процесом обміну висловлюваннями, що породжуються одне одним під час розмови між двома або кількома співрозмовниками» (Саломатов, 1967: 20). Можна також навести численні приклади, коли монолог передусім діалогу і за ним знов постає діалог. Усе залежить від екстралінгвістичних чинників, обов'язкових елементів мовленнєвої діяльності і передусім від ситуації та теми спілкування: діалогічне мовлення більшою, ніж монологічне, мірою пов'язане із ситуацією, монологічне мовлення є менш ситуативним. Саме тому можна погодитись із тим, що поняття монологічного і діалогічного мовлення є умовними,

оскільки не завжди можна встановити чіткі формальні ознаки, що дозволяють відокремити монолог від діалогу. Діалогічне мовлення може у будь-який момент перейти у монологічне, якщо один із співрозмовників ставить запитання, що передбачає більш або менш розгорнуту відповідь. Тому не випадково прийнято вважати, що протиставлення «монолог–діалог» є нечітким, тому монолог має увійти до поняття діалогу як його складник.

Висновки. Таким чином, наведені визначення монологічного та діалогічного мовлення, монологу та діалогу не забезпечують чіткого членування навчальних елементів. Їх можна застосовувати лише в окремих ситуаціях. Наприклад, викладення змісту прочитаного однією особою або різноманітні розгорнуті описи можна успішно віднести до монологу, а розмову, побудовану лише на запитаннях чи відповідях, – до діалогу. Однак це не створює потенційної можливості виходу до природного, живого мовлення, оскільки не демонструє достатньою мірою змісту та форм, які притаманні мовленнєвій діяльності. Переплетення монологічного та діалогічного мовлення у природній мовленнєвій діяльності ускладнює навіть їх умовне розмежування з методичною метою. Вирішення цього питання пов'язане із розв'язанням проблем ситуативного, значеннєвого та мовного розмежування форм мовлення та актів комунікації. Встановлення взаємозв'язку ситуації та смислового аспекту діалогічного мовлення дозволило би усунути наявні недоліки у навчанні, забезпечило вихід до природного діалогічного мовлення іноземною мовою. Перспективним для подальшого дослідження вважаємо аналіз специфіки відображення ситуації у змістовій структурі діалогу, встановлення мовних засобів вираження смислових взаємозв'язків між висловлюваннями партнерів діалогу.

Література

- Артемов В. А. Психология обучения иностранным языкам. Москва : Просвещение, 1969. 279 с.
 Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики. Львів, 2003. 281 с.
 Гурвич П. Б. Некоторые основные проблемы обучения диалогической речи. *Проблемы обучения иностранным языкам*. Владимир, 1973, с. 57-85.
 Жинкин Н. И. Вопрос и вопросительное предложение. *Вопросы языкознания*. Москва, 2005. № 3. С. 30-34.
 Кожина М. Н. Речеведческий аспект теории языка. *Stylistyka. Stylistyka słowiańska*. Opole, 1998. Т. 7.
 Колшанский Г. В. Паралингвистика. Москва : КомКнига, 2010. 315 с.
 Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва : Просвещение, 2009. 212 с.
 Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. М.: Педагогика, 1986. 312 с.
 Остин Д. Л. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1986. Вып. 17.
 Палмер Г. Устный метод в обучении иностранным языкам. Москва: Просвещение, 1961. 165 с.
 Саломатов К. И. Проблемы обучения диалогической речи. *Иностранные языки в школе*. Москва, 1967. № 6. С. 20-26.
 Wierzbicka A. *Genry mowy*. Wrocław, 1983. 432 s.

Dialogue as a subject of teaching and its role in the communication process

Kozachenko Oleksiy²

Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine

The theoretical analysis of the basics of teaching dialogical speech in foreign language classes has been carried out in the article. The theoretical analysis of the basics of teaching dialogical speech and our own experience of teaching a foreign language allows us to establish that one of the important tasks is to study the semantic aspect of a dialogical speech. Therefore, an attempt was made to analyze a semantic structure of the dialogical speech, which enabled determining a general scheme of its meaning organization and, on this basis, a general scheme of the development of skills and abilities in a dialogical speech in foreign language classes. The relevance of the research is connected with the need for scientific elaboration and practical implementation of the dialogic speech teaching system which will allow the teaching staff to effectively develop students' language skills of high-quality. The dialogical form of oral speech is characterized by spontaneity which is considered to be one of the specific features of oral speech. Therefore, success can be achieved on condition that an effective methodology for teaching dialogical

---

² Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor at the Chair of Foreign Languages Ukrainian-German Institute at the Odessa National Polytechnic University

speech is elaborated. The role and place of the dialogue in the process of natural communication are defined in the article; an attempt to clearly distinguish between its monologue and dialogical forms is made. The interweaving of monologue and dialogical speech in natural speech activity facilitates their differentiation even for methodological purposes. The solution of this issue is directly connected with the situation- and speech-centred distinctions between the forms of speech and acts of communication. Particular attention is paid to the issue regarding the definition of the dialogue and establishment of its role and place in the process of natural communication and learning, a clear determination of the signs of the dialogical speech form through the prism of the psychological theory of speech communication. The psychological theory of speech communication, which takes into account, on the one hand, the interaction of communication partners and, on the other, the behavior of each of them, can be used as a basis for creating a system for teaching dialogical speech. The development of the basics of learning a dialogical speech, according to the author, should be carried out taking into account the activity-centred approach.

Key words: methodology of teaching foreign languages, monological and dialogical forms of speech, psychological theory of speech communication, speech activity.

References

- Artemov, V.A. (1969). *Psichologiya obucheniya inostrannim yazykam [Psychology of teaching foreign languages]*. Moscow : Prosvesheniye [in Russian].
- Bacevych, F.V. (2003). *Narysy z komunikatyvnoyi linhvistyky [Essays on communicative linguistics]*. Lviv [in Ukrainian].
- Gurvich, P.B. (1973). Nekotorye osnovniye problemi obucheniya dialogicheskoy rechi [Some basic problems of learning dialogic speech]. *Problemi obucheniya inostrannim yazykam – Problems of teaching foreign languages*, (pp. 57-85) [in Russian].
- Zhinkin, N.I. (2005). Vopros i voprosiyelnoye predlozheniye [Question and interrogative sentence]. *Voprosi yazykoznaniya – Questions of linguistics*, (Vol. 3), (pp. 30-34) [in Russian].
- Kozhina, M.N. (1998). Rechevedcheskiy aspekt teorii yazyka [Speech aspect of language theory]. *Stylistyka. Stylistyka słowiańska – stylistics. Slavic stylistics*, (Vol. 7) [in Russian].
- Kolshanskiy, G.V. (2010). *Paralingvistika [Paralinguistics]*. Moscow : KomKniga [in Russian].
- Leontyev, A.A. (2009). *Yazyk, rech, rechevaya deyatelnost [Language, speech, speech activity]*. Moscow : Prosvesheniye [in Russian].
- Lisina, M.I. (1986). *Problemi ontogeneza obsheniya [Problems of communication ontogeny]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].
- Ostin, D.L. (1986). Slovo kak deystviye [Word as action]. *Novoye v zarubiezhnoy lingvistike – New in foreign linguistics*, (Vol. 17) [in Russian].
- Palmer, G. (1961). Ustnyy metod v obuchenii inostrannim yazykam [Oral method in teaching foreign languages]. Moscow : Prosvesheniye [in Russian].
- Salomatov, K.I. (1967). Problemi obucheniya dialogicheskoy rechi [The problems of learning dialogic speech]. *Inostranniye yazyki v shkole – Foreign languages at school*, (Vol. 6), (pp. 20-26) [in Russian].
- Wierzbicka, A. (1983). *Genry mowy [Genres of language]*. Wrocław [in Polish].

Accepted: May 22, 2019

